

Editorial

Přinášíme vám další číslo Sociowebu, které je tentokrát zaměřené na jeden z klíčových aspektů fungování moderních demokracií – důvěru. Aktuální číslo je výjimečné hned v několika ohledech – jedná se o dvojčíslo (viz větší rozsah), jednotliví autoři a autorky nabízejí pohled na dané téma z různých úhlů a konečně z poloviny je číslo tvořené pracemi studentů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Obsahová stránka jednotlivých příspěvků je odlišná - liší se především jejich perspektiva. Část příspěvků představuje klíčové koncepty a literaturu v historické i soudobé perspektivě, druhá se zaměřuje na konkrétní otázky empirického charakteru. Mnozí autoři a autorky aplikují popsané abstraktní termíny na současnou společenskou realitu v České republice, nad níž se zamýšlejí z různých - a nutno dodat že mnohdy subjektivních a velmi kritických - pohledů.

Pohledy autorů a autorek tohoto čísla je možno shrnout následovně:

Markéta Sedláčková se zamýšlí nad vztahem demokracie a důvěry a definuje důvěru jako pilíř zajišťující kohezi společnosti a to jak shora (důvěra v demokratické instituce), tak zdola (občanská společnost). Lenka Hlavicová charakterizuje důvěru jako jeden ze tří důležitých problémů soudobých demokracií. Hana Polachová diferencuje mezi důvěrou založenou na osobní zkušenosti a tzv. zprostředkovanou důvěrou a v kontextu nízké míry institucionální důvěry v postkomunistických společnostech hledá možné alternativy. Hana Jirásková poukazuje na důležitost informací při formování důvěry. Kateřina Holá analyzuje data empirického šetření z roku 2003 a popisuje důvěru občanů České republiky v Evropskou unii. Hana Víznerová postihuje odlišnosti fenoménu důvěry v tradičních a moderních společnostech. Jitka Horáková přehledně představuje charakteristiky demokratických režimů. Jana Stachová se zamýšlí nad otázkou vzniku důvěry ve společnosti a ukazuje dva důležité přístupy k otázce důvěry. Naděžda Horáková analyzuje na základě výzkumů veřejného mínění vývoj důvěry k ústavním institucím u nás. Lenka Mašindová upozorňuje na důležitou roli důvěry pro členství a fungování neziskových organizací. Závěrečný text Jiřího Šafra popisuje vztah mezi legitimitou politického režimu a jeho efektivitou, a vysvětluje odlišnost pojmů legitimita a legitimizace.

Jednotlivým prvkem tohoto čísla je pojetí důvěry - s níž se setkáváme v každodenním životě – jako důležité složky sociálního. Doufáme, že vás toto vysoce aktuální téma zaujme a budeme se těšit na vaše komentáře.

Petra Rakušanová
petra.rakusanova@soc.cas.cz

Markéta Sedláčková
marketa.sedlackova@soc.cas.cz

Role důvěry v demokratickém systému

Proč se dnes ve společenských vědách, ale i v médiích tolik mluví o demokracii a důvěře? Jak spolu tyto dva jevy souvisí a v čem spočívá jejich důležitost právě pro českou společnost v současné době?

Při hledání souvislosti mezi demokracií a důvěrou se můžeme nejprve zamyslet nad jejich společnými podmínkami a charakteristikami. Podíváme-li se na to, jaké jsou podmínky existence demokracie a co ji charakterizuje, můžeme jmenovat například: svobodu, možnost volby a výběru, dodržování společných pravidel, rovnost, rozdělení pravomocí, aktivitu, víru v určitý ideál, ale také křehkost a určitou nejistotu. Všechny tyto charakteristiky mohou být vztaženy i na důvěru, která je právě způsobem jednání v kontextu svobody, tedy i rizika a které se opírá o víru v druhé lidi. Definujeme-li důvěru obecně jako „určité spolehnutí se na druhou osobu, či instituce, že nezneužije určitou část mé svobody, kterou aktem důvěry vkládám do jejich rukou“, vidíme, že tato definice vystihuje také jeden z nejdůležitějších principů demokracie – tedy nezneužití svobody. Vazbu mezi demokracií a důvěrou si tedy můžeme představit jako vztah určitého systému (společenského, politického) a určité strategie (jednání), která nám pomáhá se v systému orientovat a při jejímž dodržování je systém funkční.

Zamyslíme-li se nad pojmem důvěry, zjistíme, že je velmi široký a tedy těžko uchopitelný. Je proto užitečné důvěru klasifikovat například dle různých vrstev systému demokratické společnosti: důvěra v rodinu, sousedy, profesní skupiny, zájmové organizace, politické instituce i samotný demokratický režim. Obecně se pak v sociologické teorii důvěra rozděluje na dva základní okruhy - na rovinu interpersonálních vztahů a vztahů individuů k institucím, hovoříme pak o tzv. interpersonální důvěře (*trust*) a důvěru systémovou, či institucionální (*confidence*). Sociologové vedou v posledních letech vášnivou debatu o tom, zda tyto typy důvěry spolu souvisejí či ne, tedy zda například kořeny důvěry v politické instituce vycházejí už z určité obecné důvěry, kterou si člověk osvojil v prvotní socializaci či zda se naopak jedná o dva zcela nezávislé jevy. Na čem se ale téměř všichni shodnou je důležitost obou typů důvěry pro fungování demokratického systému.

Zejména po posledních zkušenostech s budováním demokratických systémů ve střední a východní Evropě se ukazuje, že stojí-li demokratický systém pouze „na jedné noze“, tedy opírá-li se pouze o politické instituce, jeho pozice je velmi vratká. Stabilní demokratický systém potřebuje jako oporu oba své pilíře, tedy jak důvěryhodné instituce, které napomáhají udržovat kohezi společnosti shora, tak i interpersonální důvěru, která napomáhá utváření solidarity a spontánní koordinace společenských aktivit (občanská společnost), které upevňují společnost zespodu. V posledních patnácti letech si prošla právě naše společnost určitým experimentem utváření demokracie a dozrál tedy čas k určitému hodnocení dosavadního vývoje například právě z hlediska stability výše zmíněných pilířů demokracie.

Tématu důvěry a demokracie se věnují i některé další články v tomto čísle, které vzešly ze specializovaného semináře Role důvěry v demokratickém systému a jejichž autorkami jsou studentky sociologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

V článku „Otázka důvěry“ vychází Hana Víznerová z knihy *The Problem of Trust* amerického sociologa Adama Seligmana. Tento autor studuje fenomén důvěry z historického hlediska a

důvěru vysvětluje pomocí teorie rolí, přičemž poukazuje zejména na odlišnost charakteru důvěry v předmoderní a moderní společnosti.

Příspěvek „Je možná demokracie bez svobody/ demokracie bez důvěry?“ představuje tezi Orlanda Pattersona, který tvrdí, že žádná demokracie se neobejde bez podílu nesvobody. Autorka článku Lenka Hlavicová se proti této tezi vymezuje a dále ilustruje některé Pattersonem naznačené problémy současné demokracie na českém příkladu, zejména na problému důvěry v politické instituce.

Hana Polachová ve svém prvním příspěvku „Moderní typy důvěry a klíčová role institucí“ referuje o článku německého sociologa Clause Offeho, který pojednává o důvěře v souvislosti se základními otázkami způsobu vlády a zajištění koordinace společnosti. Ve svém druhém příspěvku „Důvěra v kontextu doby moderní“ se zamýšlí nad tím, na základě čeho lidé důvěřují politickým institucím a elitám a dále rozvádí Offeho koncept důvěry v příslušníky stejné skupiny.

V článku „Demokracie a nedemokratické alternativy“ představuje Jitka Horáková možné definice demokracie (Rose, Dahl, Lipset) a s poukazem na knihu Fareeda Zakarii *Budoucnost svobody* vyzdvihuje nejvýše kritérium svobodných voleb.

Hana Jirásková se ve svém článku vychází z úvah Petera Halfpennyho na téma „Role důvěry a charity v moderním světě“ a aplikuje jeho uvažování na aktuální situaci české pomoci při nedávné živelné katastrofě v Asii.

Kateřina Holá pak ve svém článku „Důvěra občanů v Evropskou unii“ přináší analýzu stavu důvěry v Evropskou unii v roce konání referenda o vstupu České republiky. Klade si otázku, do jaké míry je důvěra podpořena skutečností informovaností občanů a do jaké míry je jen výsledkem přesvědčivosti mediální kampaně.

Markéta Sedláčková
marketa.sedlackova@soc.cas.cz

Je možná demokracie bez svobody / demokracie bez důvěry?

Základním motivem článku *Svoboda versus demokratický stát: Historické a současné zdroje americké nedůvěry Orlanda Pattersona*¹ je tvrzení, paradoxní k západnímu vnímání demokracie jako svobody, že se žádná demokracie neobejde bez podílu nesvobody. Například v původním a nejjednodušším typu demokracie, který existoval v antickém Řecku, byly součástí demokratického politického systému také nesvobodní, otroci, a rovněž ženy, které neměly status občana. V současném pojetí (nepřímé) demokracie se podle Pattersona nesvoboda projevuje tak, že občané volí zástupce, kteří za ně vládou, čímž dochází ke ztrátě svobody rozhodovat o politických záležitostech.

¹ Patterson, O. 1999. „Liberty Against the Democratic State: On the Historical and Contemporary Sources of American Distrust“. Pp. 151–207 in E. Warren (ed.), *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.

Patterson ve své stati dále zmiňuje tři zásadní problémy, se kterými se potýká současný systém demokracie. Jde o úpadek občanské angažovanosti, úpadek afektivní důvěry a o nedůvěru v politické instituce. Občanskou angažovaností rozumí aktivní účast v komunitním a veřejném životě. Afektivní důvěra je primární důvěra, důvěra lidí „one-to-one“, jedince k jedinci (například vztah bratr-sestra), jedince ke skupině (vztahy v rodině), či skupiny k jedinci (vztah zaměstnanců k vedoucí). Jen tam, kde existuje důvěra v politické instituce, se demokracie může utvářet a rozvíjet.

Vztah demokracie a důvěry je velmi úzký. Demokracie by bez důvěry nemohla existovat. Jedinec, který vstupuje do vztahu důvěry, je nucen v určitém momentu zvážit poměr zisků a ztrát a rozhodnout se, zda bude riskovat důvěru. Možnost rozhodnout se je svobodou. Narozdíl od Pattersona se domnívám, že právě možnost a akt svobodného rozhodování ve volbách je důkazem svobody v demokracii. Právem občana je možnost volit a být volen a záleží na každém jedinci, zda těchto možností využije. Ostatně nepřímá demokracie je zástupným politickým systémem ze svého principu. Všichni vládnout nemůžeme.

Tři zásadní problémy demokracie, tak jak je popisuje Patterson v současné americké společnosti, lze nalézt i v našem politickém systému, i když v trochu jiné podobě.

V českém prostředí nelze hovořit o úpadku občanské angažovanosti, protože tato účast v komunitním a veřejném životě je od začátku devadesátých let stále stejně nízká, a to v důsledku procesu nově se rodící demokracie a transformující se společnosti.

Co se týká afektivní důvěry, myslím, že se tento typ důvěry nevytrácí, ale základní vztahy mezi lidmi se v důsledku vývoje celé společnosti a vlivem rychlejšího životního tempa proměňují tak, že jedinec je nucen v procesu vytváření důvěry rychleji vážit rizika. Člověk se musí rozhodovat rychleji, protože čelí vyššímu počtu rizik. Důvěra je méně orientovaná na rodinu, a více na širší okruh známých (partnery, přátele, spolupracovníky).

Třetí problém, nedůvěra v politické instituce, je problémem číslo jedna české demokracie současnosti. Existuje zde tradiční nedůvěra, způsobená čtyřicetiletou nadvládou kontroly nad důvěrou, v některé politické instituce. Například nedůvěra v Senát České republiky trvá od jeho vzniku, a to nejspíše proto, že občané neví, jakou funkci Senát zastává a proč je důležitý. Podstatnou měrou k tomu přispívají také masmédiá, která už od jeho založení vytváří obraz Senátu jako instituce pochybného složení, výkonů a principů.

Nedůvěra v politické instituce se také projevuje nízkou účastí občanů u voleb v posledních letech. Důvěra, kterou dali voliči kandidátům a politickým stranám svým hlasováním, byla zklamána. Zklamaná důvěra plodí nedůvěru.

Dalším zdrojem šíření atmosféry nedůvěry jsou stále „upřímnější“ předvolební kampaně, které nepřinášejí konkrétní verze politických programů, ale jen stále častěji používaná klišé, nikdy neuskutečnitelné sliby a ostré výpady proti konkurenčním kandidátům.

Nedůvěru občanů k politickým institucím také posilují představitelé politické moci svým osobním chováním a jednáním, politici úplatní, hrubí, nekorektní, politici s nevysvětlenou minulostí. Skrze nedůvěryhodného jedince se nedůvěra může přenášet na celou instituci.

Jak se ukazuje, demokracie a svoboda jsou vzájemně propojeny, jsou založeny jedna na druhé. Jen v demokracii jsou lidé svobodní a díky svobodě lidí demokracie vznikla. Taková demokracie však dobře funguje jen za předpokladu důvěry - důvěry občanů k politickým institucím, občanů mezi sebou, ale také politiků k občanům.

Lenka Hlavicová

Moderní typy důvěry a klíčová role institucí

Od roku 1990 na teoretickém poli sociálních věd znatelně vzrostl zájem o problematiku důvěry. Zdá se, že důvěra v obecném pojetí úzce souvisí se základními otázkami týkajícími se způsobu vlády a zajištění sociální koordinace, potažmo i sociálního řádu.

Sociální řád je zprostředkováván třemi médii koordinace: penězi (*money*), mocí (*authority*) a informacemi (*knowledge*). Tato tři média jsou navzájem komplementární a do značné míry podléhají kontrole, to znamená, že je možné s nimi manipulovat a cíleně na ně působit. Naproti nim stojí důvěra, neformální složka sociálního řádu, vymykající se logice předchozích.

Autor rozlišuje pojmy *trust* a *confidence*. V podstatě zde vychází z koncepce Niklase Luhmanna: ve vztahu důvěry (*trust*) si zodpovědné individuum aktivně vybírá, komu bude důvěřovat a uvědomuje si podstupované riziko. Důvěra většinou vzniká na úrovni mezilidských vztahů. Naopak vztah konfidence (*confidence*) je charakteristický pasivitou, neuvědomovaným nebezpečím a nemožností volby z více možností. Konfidence se odehrává na úrovni systémů.

Člověk vstupující do vztahu důvěry s druhým musí zvážit řadu okolností. Nikdy si nemůže být plně jist tím, jak se jeho protějšek v budoucnosti zachová. Může též nastat zklamání. Aby důvěřující pokud možno minimalizoval toto riziko, vynakládá značné úsilí na poznání charakteru toho druhého. Důvěřující musí uvážit komu, jak mnoho, v jaké oblasti a odkdy bude důvěřovat. „Prokázat někomu důvěru, jinak řečeno, je problém optimalizace“ (Offe 1999: 49).

Nejjednodušší situace nastává tehdy, když člověk svůj protějšek po určitou dobu zná a má s ním tedy jistou zkušenost (*experiential trust*). To se však děje jen v menšině případů. Většinou dochází k důvěře zprostředkované závazkem (*trust through obligation*). Důvěřující (*truster*) v tomto případě vkládá důvěru ve svého partnera na základě informací, doporučení či dokumentů, které mu o sobě poskytl ten, kterému je důvěřováno (*trustee*). *Trustee*, vědom si jemu věnované důvěry, cítí morální povinnost dostát tomuto závazku. V opačném případě to okamžitě znamená ztrátu věrohodnosti, a to nejen ze strany důvěřujícího, ale i všech těch, kteří byli svědky jeho selhání.

Zatímco výhody existující situace pro důvěřujícího spočívají zejména v úspoře nákladů díky tomu, že nemusí investovat do kontroly plnění závazků, pro toho, kterému je důvěřováno, se díky svobodě zprostředkované důvěrou otevírá široká škála nových možností, inovací a experimentování. Případnou ztrátu plynoucí ze zklamané důvěry může důvěřující do značné míry nahradit jinými zdroji - již zmíněnými třemi médii koordinace: penězi, mocí, informacemi. Tento mechanismus implikuje skutečnost, že ti, kteří disponují těmito zdroji, si mohou dovolit důvěřovat více než ti, kterým se zmíněných třech médií koordinace nedostává.

V moderní společnosti charakteristické neprůhledností a anonymitou ostatních důvěra naráží na značné překážky. „Nejenže důvěřující nemá příležitost zjistit si o druhých dostatečné množství informací, aby jim mohl prokázat důvěru, ale ani ti, kterým je důvěřováno, si nutně nemusí být vědomi toho, kdo jim důvěřuje a komu jsou tedy zavázáni oplatit jeho důvěru“ (Offe 1999: 56).

Někteří aktéři situaci řeší důvěrou v elity a jejich reprezentanty, zde ale hrozí dvojí nebezpečí: nedostatečná znalost charakteru elit a jejich představitelů a možnost změny vedení elit. Jiní spoléhají na institucionální základnu, ale: „...v demokracii je obsažena možnost spáchání sebevraždy z vůle lidí...“ (Offe 1999: 59). Dalším substitutem horizontální důvěry může být národnostní identita. Proti ní ale stojí tendence snižování významu národní příslušnosti v rámci postupné evropské integrace a navíc zde působí i jiné vlivy: etnické, náboženské, regionální apod.

Jiný způsob budování horizontální důvěry zakládá na příslušnosti jedince k určité skupině (*categorical trust*): zájmové, věkové, profesní, statusové, náboženské, etnické. Viditelná příslušnost jedince k jisté kategorii lidí usnadňuje vznik důvěry ze strany člena téže skupiny. Toho je mimo jiné využíváno v obchodních, politických a profesních elitách systémem tykání, oslovení se křestními jmény a společným stolováním. Nebezpečí zde spočívá v přílišné identifikaci se skupinou, distance od majoritní společnosti a postupném budování bariér mezi "my" a "oni".

Horizontální důvěru též mohou nahradit instituce. Podle Offeho je důvěra v instituce jedním ze základních předpokladů fungujícího demokratického systému a je třeba dbát na její udržování a podporu. Pro její správné fungování musí ale být splněny tři podmínky: /1/ odpovědní nezanedbávají své povinnosti, /2/ vykonavatelé moci nejednají oportunisticky a /3/ lidé neporušují daná pravidla, a to dokonce ani tehdy, nehrozí-li jim bezprostřední sankce.

Nejpřístupnější důvěře jsou ty instituce, jejichž smysl a cíl je zřejmý a mají jasné poslání, jsou „nadány duchem, étosem, implicitní morální teorií“ (Offe 1999: 70). Důvěra v instituce v sobě zahrnuje též předpoklad, že idea instituce je dostatečně smysluplná pro dostatečný počet lidí, kteří se následně přizpůsobují jejím pravidlům. Odtud plyne, že důvěřujeme svým spoluobčanům na základě sdílení stejného institucionálního prostoru. Důvěryhodnost institucí se zakládá na čtyřech podmínkách: /1/ sdělování pravdy (svoboda tisku, přístupnost informací), /2/ dodržování slibů (plnění volebního programu), /3/ férovosti (rovnost práva pro všechny) a /4/ solidaritě (rovnost šancí pro všechny).

Offe se zde vyjadřuje k situaci v post-komunistických režimech: instituce v době komunismu nesplňovaly podmínky důvěryhodnosti a lidé si zvykli to od nich neočekávat. Tento stav přetrvává dodnes, i když instituce už podmínky důvěryhodnosti do značné míry splňují. Lidé stále spoléhají na jiné způsoby důvěry – založeny na zkušenosti nebo na členství ve stejné skupině. Situace se patrně nezmění, dokud instituce nebudou schopné zprostředkovat důvěru mezi lidmi.

Z celého článku jednoznačně vyplývá závěr, že klasické typy mezilidské důvěry se z moderní společnosti postupně vytrácejí. Lidé si nacházejí různé substituty důvěry, zejména elity, společnou národnostní identitu, příslušníky stejné skupiny, instituce. Právě důvěra v instituce sehrává však zcela zásadní roli při správném fungování demokracie.

Recenze článku: Offe, C. 1999. „How can we trust our fellow citizens?“, pp. 42 – 87. In: Democracy and Trust, ed. by E. Warren. Cambridge: Cambridge University Press.

Hana Poláchová

Důvěra v kontextu doby moderní

Ve svém článku *Jak důvěřujeme svým spoluobčanům?* sociolog Claus Offe vyjadřuje tezi, že v moderní společnosti už není místo pro klasické typy interpersonální důvěry. Místo toho lidé nacházejí různé substituty důvěry: elity, národnostní identitu, příslušníky stejné skupiny, instituce. Právě v důvěře v instituce však autor spatřuje zcela zásadní podmínku pro optimální fungování demokracie.

V tomto krátkém pojednání se nechávám inspirovat dvěma z mnoha podnětných pasáží z Offeho článku. Nejprve se budu zabývat otázkou, na čem je založena důvěryhodnost elit. Dále mě zajímá, jaké funkce může plnit důvěra mezi členy téže skupiny.

Co na straně elity (vlády) způsobuje, že jí lidé důvěřují? Tedy konkrétněji: v jaké situaci se lidé nejlépe přizpůsobují normám a pravidlům? Podle Offeho se nám nabízejí dvě teze. První říká, že v pravidlech a zákonech je implicitně obsažena jakási normativní funkce, férovost, objektivita a nestrannost. Dovolila bych si o tom pochybovat. Dnešní zákony mají natolik konkrétní podobu a zasahují do tak okrajových oblastí lidské činnosti, že vzhledem k diverzitě zájmů spousty různých lidí snad už ani není možné zachovat zdání objektivity a nestrannosti. Jak píše sám Offe na jiném místě tohoto článku, zákony, pravidla a nařízení jsou formulovány lidmi. Sice lidmi kompetentními, ale onen lidský chybující faktor je neodmyslitelný. Není tedy možné se s absolutní jistotou vyvarovat omylu. Samotná povaha zákonů tedy dle mého názoru neimplikuje jejich respektování a poslušnost ze strany veřejnosti.

Druhou tezi formuloval Max Weber v letech 1917 - 1919: respektování zákonů není dáno samotnou jejich existencí, musí být navíc motivováno důvěrou ve výjimečné osobní kvality a odpovědnost příslušných elit. Zdá se, že Weber sám se kloní k názoru, že nejlépe je respektování pravidel zajištěno v podmínkách charismatického panství. Jestliže důvěřuji představiteli vládnoucích elit, nepotřebuji už dále vynakládat energii a jiné ekonomické zdroje na zjištění dalších informací o daném subjektu. Jednoduše mu důvěřuji a potažmo i jeho výtvorům, všemu, co přichází od něj ke mně jako závazné, tedy zákonům a nařízením.

Offe taky zmiňuje nutnost porozumění institucím a smyslu jejich činnosti, jejich cíli. Domnívám se, že tuto tezi je možné vztáhnout i na významného vládního představitele, reprezentanta elit. Jde o to, aby smysluplně dokázal zprostředkovat veřejnosti podstatu svého snažení, cíle své činnosti, aby dokázal vysvětlit a zdůvodnit všechny dílčí kroky, které podniká v rámci svého závazku - výkonu svého povolání. Mohu to snad celkem snadno demonstrovat na příkladu reprezentanta elit - intelektuála. Tento člověk může být plně kompetentní ve výkonu svého povolání, může mít krásné a ušlechtilé cíle, na jejichž realizaci systematicky pracuje, může být tím nejlepším ve svém oboru a díky svým výjimečným vlastnostem si vysloužit úctu u většiny svých kolegů, chybí-li však schopnost jasně přetlumočit cíle svého jednání veřejnosti, patrně se

mu nedostane právem zasloužené důvěry. Reakce veřejnosti zde pak kopíruje osvědčenou metodu 'nerozumím-li něčemu, nedůvěřuji tomu a nešetřím opatrností.

Opačný extrém vidím na případě významného vládního představitele, který se k lidem vyjadřuje srozumitelně až banálně, ale naopak nedostatečně disponuje onou intelektuální složkou, která je nepostradatelná pro odpovědný, smysluplný a rozumný výkon své funkce. Díky svému zdánlivému charismatu má však důvěru a podporu lidí. Jeví se mi tedy nezbytné, aby se na skutečně plném charismatu dostatečně podílely obě tyto složky.

Zaujal mě také Offeho koncept důvěry v příslušníky stejné skupiny (*categorical trust*). Zdá se, že identifikace jedince se skupinou je jakýmsi anachronismem tradiční společnosti, kdy z této úrovně vycházela veškerá aktivita jedince. Dnešní primární skupiny se redukovaly na několik málo jedinců v životě člověka (*significant others*), kteří nestačí plnit všechny požadavky bezpečí a identifikace. Proto si dovoluji vyjádřit tezi, že kromě funkce setkávací, která spočívá v preferenci kontaktů s neznámými členy skupiny před neznámými lidmi ze zbytku společnosti, plní skupinová příslušnost i funkci obrannou a ochrannou. Člověk moderní společnosti, zvláště pak člověk z velkoměsta, je přesycen nekonečným množstvím podnětů přicházejících zvenčí, jež stále zaměstnávají smysly i mozek. Z veřejných míst se téměř úplně vytratilo ticho a klid, které by člověk aspoň občas potřeboval k regeneraci svého přetíženého smyslového aparátu a k prostému odpočinku. Nejenže poutavých podnětů přicházejících zvenčí je přemíra, navíc se často obměňují. Podobná myšlenka se objevila i v díle Alvina Tofflera Šok z budoucnosti: vídávám-li určitý objekt, např. budovu, na určitém místě, nikdy si nemohu být úplně jista stálostí tohoto objektu. Může se stát, že najednou onen objekt z onoho určitého místa prostě zmizí. Lidé si už na tento stav 'konstantní nestálosti' zvykli natolik, že se nad těmito změnami ani nepozastavují, dokonce je vnímají jako něco zcela přirozeného. Skupinová příslušnost je naopak garancí něčeho stálého a spíše neměnného. Mohu si být do určité míry jista stálostí charakteru druhého člověka v prostoru a čase. Příslušníci stejných skupin se sdružují a společně se pohybují. Tím, že svou pozornost soustřeďují navzájem mezi sebe, lépe eliminují některé příliš intervenující vlivy okolí. I v rozmanitém a proměnlivém prostředí tak existuje jistota kontinuity a stálosti.

Tímto způsobem tedy může fungovat mezilidská důvěra v malých skupinách. Důvěra lidí v příslušníky stejné skupiny je dle Offeho jedním z alternativních řešení absence důvěry intimní, meziosobní. Jestliže klasická důvěra, založená na dlouholeté osobní zkušenosti s druhým převažovala v tradiční společnosti, dnes je naopak žádoucí, aby podobné prominentní postavení zaujala důvěra v instituce. Jedině tak bude demokracii umožněno smysluplné a bezproblémové fungování.

Offe, C. 1999. „How can we trust our fellow citizens?“, pp. 42 – 87. In: Democracy and Trust, ed. by E. Warren. Cambridge: Cambridge University Press.

Hana Poláchová

Role důvěry a charity v moderním světě

Kapitola Petera Halfpennyho pojednává o důvěře v moderní společnosti a jejím vztahu k charitě. Autor zde vysvětluje důvěru převážně na základě ekonomického modelu jednání, i když současně

uvádí, že tento model důvěry není jediný. Vedle ekonomického pohledu vidí ještě pohled „sociální“, kde je důvěra považována za základ veškerého společenského života.

Důvěru vysvětluje především z ekonomického pohledu a vychází při tom z předpokladu, že jedinci mají dostatek informací k tomu, aby mohli poměřovat, zda jejich uspokojování potřeb přináší spolehlivé výsledky. Důvěra je v jeho koncepci vložena do racionálního poměrování výdajů a zisků v případě, kdy ten co poměřuje nemá komplexní informace o účastnících směny. Pokud účastník směny neví, zda obchodní partner dodrží své zásady, jde do vztahu jen tehdy, existuje-li důvěra, že tomu tak bude, že jeho protějšek své závazky dodrží. Důvěra je zde definována jako jakási subjektivní pravděpodobnost, která má podpořit neúplné informace pro vstup na trh či do směny nebo do jakéhokoli jiného vztahu. Halfpenny uvádí, že podmínky informační asymetrie splňuje většina z našeho jednání, a tudíž je tato forma důvěry velmi rozšířená.

Halfpenny se zabývá i otázkou, co vytváří vzrůstající důvěru. Je to podle něj zkušenost potvrzující subjektivní odhad. Naopak pokud naše zkušenost subjektivní odhad nepotvrdí, dojde k oslabení důvěry. Důvěra může být přenositelná z jednoho subjektu na druhý subjekt nebo skupinu subjektů, a to především v rámci komunity, kde je důvěra podporována společnými hodnotami. Pokud tuto hodnotovou orientaci sdílí všichni členové komunity, je důvěra založená na směně s jedním člověkem aplikovatelná i na ostatní. Potvrzení důvěry skrze úspěšnou interakci na druhou stranu poskytuje důkaz či jistotu pro sdílené hodnoty a může tyto hodnoty posílit.

Halfpenny ovšem poznamenává, že v době postmoderny lidé neustále mění své identity a společnosti jsou stále heterogennější, a tudíž naděje na zobecnění důvěry na základě společných hodnot slábne. Současná společnost je vysoce diferencovaná a potvrzení důvěry v jeden subjekt na základě úspěšně provedené směny dává člověku jen malou záruku, že může stejnou důvěru vložit i do jiného aktéra.

Peter Halfpenny ovšem nevyvozuje důvěru jen z ekonomických vztahů, i když ji ve svém textu věnuje největší pozornost. Současně vidí i druhou podobu důvěry, a to důvěru, která je sama o sobě základem všech sociálních vztahů i základem samotné sociální existence. Tato důvěra leží mimo předchozí systém utilitaristické analýzy, ale přitom je jeho předpokladem. Je třeba přitom pohlížet na lidi v kolektivitách, jako na členy komunity a ne jako na izolované jedince. V této koncepci je důvěra určitým pojivem, které spojuje lidi dohromady do mravní komunity.

V další části textu Halfpenny shrnuje historický vývoj charity od dob raného křesťanství, kdy bylo věřicím ukládáno, aby „milovali bližního svého jako sebe samého“ a pomoc bližnímu nebyla vnímána jako individuální potřeba, ale spíše jako služba Bohu a tudíž i ostatním. V 19. století došlo ke změnám, kdy chudí začali být považováni spíše za oběti nespravedlivého ekonomického systému a bylo tedy požadováno vytvoření zákonných nástrojů pro podporu chudých, aby nemuseli být závislí na individuální charitě.

Peter Halfpenny se zabývá také vzájemným vztahem charity a důvěry. Důvěru chápe jako předpoklad interakce a jako podporu charitativních aktivit, která jako subjektivní pravděpodobnost či odhad usnadňuje racionální volbu jedinců v podmínkách informační asymetrie pro charitativní aktivity stejně jako pro ostatní aktivity. Přenos důvěry je spatřován

v tom, že pokud důvěra jednotlivce v určitou charitativní organizaci vyústí v dar této organizaci a následně tuto důvěru nic nezhatí, lze následně tuto důvěru v původní organizaci rozšířit na další organizaci ve víře, že sdílí společné hodnoty. Halfpenny uvádí, že jednou z obecně sdílených hodnot ve společnosti může být právě i charita.

Je ovšem otázkou, nakolik je dnes charita vnímána jako hodnota celé společnosti či alespoň její větší části a nakolik se jedná o individuální potřeby skupiny jednotlivců. V době velkých katastrof a živelných pohrom, jako byly například povodně v roce 1998 a 2002, nebo jako je současná katastrofa v Asii se společnost dokáže stmelit a cítí potřebu pomoci a bez rozmyslu věnuje finanční prostředky. Jde ale většinou jen o velké katastrofy, které člověka zasáhnou silně emocionálně. V případě těchto situací lidé neváhají bez rozmyslu přispět také proto, že jsou tyto události neustále prezentovány v médiích a pod tímto tlakem se stává i místně vzdálená událost součástí každodennosti lidí². Také neziskové organizace vymýšlejí nejrůznější způsoby, jak lidem toto přispívání ulehčit. Převratnou novinkou v této oblasti jsou například dárcovské SMS, které byly vymyšleny teprve v minulém roce (2004) v České republice. V důsledku toho už člověk ani nemusí vstávat z křesla, aby mohl uspokojit svou potřebu přispět na charitu. Organizaci, které přispívá, tak často nezná a v podstatě ani nemá čas se s ní seznámit, a proto jedná zcela na základě momentálního impulsu bez jakéhokoli ověření, že svěřené prostředky se dostanou potřebným.

Ovšem charita není jen finanční příspěvek obětem velkých katastrof, ale má mnoho jiných forem. Lidé mohou například přispívat hmotnými dary a finanční či osobní pomocí dalším neziskovým organizacím, kterých u nás působí nepřeberné množství. Tyto organizace jsou ovšem malé a o mnohých vědí jen ti, kdo se o danou problematiku blíže zajímají či kterých se týká osobně. V tomto případě je příspěvek takové organizaci vyústěním ověřené důvěry v tuto instituci, důvěry v to, že vložené prostředky budou použity v souladu s očekáváním dárců. Pokud tomu tak je, věnuje člověk i v budoucnu další prostředky této organizaci a může svou důvěru rozšířit i do svého okolí, mezi své přátele a blízké. Zda spustily i výše zmiňované jednorázové charitativní akce dlouhodobější pozitivní vztah české veřejnosti k charitě je otázkou jejíž odpověď ukáže až budoucí vývoj.

Peter Halfpenny: „Trust and Civil Society“ (Důvěra, charita a občanská společnost) in: Tonkiss, F., Passey, A. 2000, Macmillan Press.

Hana Jirásková

Důvěra občanů v Evropskou unii

Následující analýzy jsou založeny na datech z výzkumu „Aktér 2003“, který byl součástí projektu „jedinec a společnost v procesech transformace a globalizace“ řešeného na FF UK (vedoucí výzkumného týmu J. Buriánek, sběr dat Universitas). Velikost vyšetřeného souboru byla 1584 respondentů. Použit byl kvótní výběr z české populace (věkové skupiny, pohlaví, vzdělání, region).

² Viz. pojem britského sociologa Anthonyho Giddense časoprostorové rozpojení v knize Důsledky modernity, SLON, 1998.

Pro svou analýzu jsem si vybrala data, která se týkala důvěry v Evropskou unii. Chtěla jsem zjistit, jak lidé Evropské unii důvěřují. Zajímalo mě to zejména z hlediska politické orientace a krajů. Chtěla jsem zjistit, jak se tato důvěra promítla ve výsledcích referenda o vstupu České republiky do Evropské unie, které se konalo 13. - 14. června 2003.

Výzkum důvěry občanů v Evropskou unii potvrdil, že česká veřejnost Evropské unii důvěřuje. Evropské unii důvěřuje zhruba 62% občanů ČR. Z toho plnou důvěru jí dává 11,1% a určitou důvěru 51,1% dotázaných. Největší důvěru potom projevují občané z kraje Středočeského (6,8%), Brněnského (7,3%), Ostravského (7,3%) a z Prahy (7,2%). Mezi voliči politických stran důvěřovali Evropské unii nejvíce ti, kteří se hlásili ke středu (29,5%) a k pravici (27,5%). Levicově orientovaní projevovali spíše nedůvěru, důvěru k Evropské unii mělo jen 5,2% dotázaných.

V porovnání důvěry v Evropskou unii s odpověďmi týkajícími se vstupu České republiky do Evropské unii byli výsledky vstupu nižší. Se vstupem souhlasilo 54,5%, nesouhlasilo 9,2%, referenda se neúčastnilo 28,9% a odpověď odmítlo poskytnout 7,4% dotázaných.

Pokud se na vstup podíváme podrobněji, tak podle krajů nejvíce pro vstup do Evropské unie byli občané z kraje Středočeského (5,7%), Brněnského (6,8%), Ostravského (6,0%) a z Prahy (6,0%). U politické orientace opět pro vstup do Evropské unie bylo nejvíce těch, kteří se hlásí ke středově orientovaným politickým stranám (26%). Voliči pravicových stran byli také pro vstup 24,5%. Z těch, co volí levicové strany, bylo pro vstup 4,3%. Zajímavé je, že ze středově orientovaných voličů, kteří nejvíce byli pro vstup ČR do Evropské unie, se jich 16,1% neúčastnilo referenda.

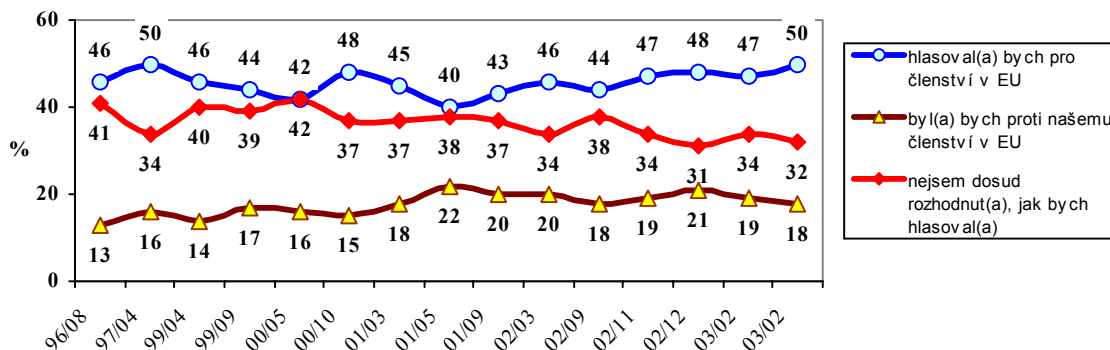
Oficiální výsledky referenda ukázaly, že referenda se účastnilo 55,21 % oprávněných voličů, z toho 77,3 % odpovědělo ano, 22,67 % odpovědělo ne.

Tyto výsledky lze porovnávat s výzkumy, které byly provedeny ještě před referendem. Počet těch, kteří byli pro vstup do Evropské unie, se v různých časových obdobích výrazně lišil.

Výsledky z agentury CVVM ukazují, že pro vstup by v roce 1997 bylo 46% dotázaných. V roce 2002 se například v únoru pro vstup vyjádřilo 48%, ale už v dubnu jich bylo jen 40%. Jak agentura uvádí, tak náhlý úbytek části občanů ochotných podpořit vstup České republiky do Evropské unie byl způsoben diskusemi kolem tzv. Benešových dekretů.

Agentura STEM pro MZV ČR prováděla podobný výzkum. Podpora vstupu České republiky do Evropské unie byla následující (viz graf).

"Jaké by bylo v současné době Vaše rozhodnutí v případě vyhlášení referenda o vstupu do Evropské unie?"

Pramen: STEM pro MVZ ČR, únor 2003

Závěrem lze tedy napsat, že analýzy dat prokázala, že občané České republiky mají k Evropské unii vesměs kladný vztah. Dokazují to nejen výsledky týkající se důvěry v ní, ale nakonec i výsledky referenda, které dopadlo ve prospěch vstupu naší republiky. Díky výsledkům referenda je naše republika od 1. května 2004 plnoprávným členským státem Evropské unie.

Při hlubším zkoumání důvěry v Evropskou unii se zkusím zamyslet, proč získala tak vysokou důvěru (62%). Při těchto výsledcích mě napadá otázka, zda tyto výsledky jsou opravdu tak vysoké díky znalostem, které lidé o Evropské unii mají, nebo zda důvěra není způsobena jen správnou mediální kampaní.

Já osobně se spíše přikláním k tomu, že důvěra v Evropskou unii je vyšší díky kampani, která byla před referendem. Podle mne většina lidí postrádá věcné a praktické informace o souvislostech a důsledcích našeho vstupu do Evropské unie. Dále pak proto, že se nechávají ovlivňovat jen médii. Samozřejmě jsou i tací, jenž nedají jen na názor médií a spíše si informace vyhledávají sami. Tito lidé pak mají větší a hlubší přehled než ti, co se nechávají jen pasivně ovlivňovat.

Otázka, jež mě napadá, souvisí se zlepšením informovanosti. Jak přimět ty, co o dění nemají takový přehled, začít si informace vyhledávat a uvažovat o nich?

Jedna z možností jak informovanost zlepšit by byla například ve větší a systematictější komunikaci se širokou veřejností a důležitými cílovými skupinami. Samozřejmě by se také měl zlepšit tok informací v médiích. Média, státní instituce a i občanská společnost by se měli více soustředit na otázky týkající se problematiky Evropské unie.

Kateřina Holá

Otázka důvěry - „Důvěra, rolová segmentace a modernita“³

Adam B. Seligman, autor knihy „The Problem of Trust“, je profesorem náboženství na Bostonské univerzitě a působí také jako mimořádný profesor ve výzkumu na Institutu pro studium ekonomické kultury. Mezi jeho práce patří vedle této knihy například „Inner-wordly Individualism“ (Transaction Press, 1994), „The Idea of Civil Society“ (Princeton U. Press, 1995), „Modernity's Wager: Authority, the Self and Transcendence“ (Princeton U. Press, 2000) či jeho poslední kniha „Modest Claims, Dialogues and Essays on Tolerance and Tradition“ (Notre Dame University Press, 2003). V poslední době se zabývá právě problematikou tolerance a náboženství. Ve své výzkumné činnosti se Seligman pohybuje nejen na poli sociologie, ale také historie náboženství, politologie či politické filosofie.

Seligman v knize „Otázka důvěry“ analyzuje fenomén důvěry z historického hlediska, popisuje odlišnosti v charakteru důvěry v předmoderních a moderních společnostech a snaží se vysvětlit podmínky, které umožňují vznik a existenci důvěry, pomocí „teorie rolí“. Na rozdíl od strukturálního funkcionalismu (T. Parsonse a dalších) vychází od jednotlivce, individuálního sociálního aktéra, který je nositelem sociálních rolí.

V první kapitole, která je tématem tohoto článku, Seligman rozebírá především strukturální podmínky vzniku důvěry. Rozlišuje důvěru (*trust*) a konfidenci (*confidence*). Konfidence je důvěra v systematicky definované role, ve splnění rolových očekávání. Takováto důvěra se vyskytovala již v předmoderních společnostech (archaických, kmenových atd.), protože tam byly všechny sociální vztahy a jednání založeny na vykonávání rolí, které byly jednotlivcům dány podle připsaných znaků, jako například rodinná/rodová příslušnost, příbuzenství, etnicita, teritoriální blízkost a jiné. Seligman dále vysvětluje, proč v těchto předmoderních společnostech nemohla existovat důvěra (*trust*), která je podle něho charakteristickým rysem až společnosti moderní. Základní strukturální podmínkou pro existenci důvěry je výskyt tzv. systémových „limitů“ („hranic“ systému). V těchto „limitech“ se totiž neuplatňuje vykonávání nedefinovaných rolí, naopak je to „volný“ prostor pro vyjednávání, interpretaci a přenositelnost mezi specifickými rolemi jednotlivce a mezi jednotlivci navzájem. Chování lidí a vztahy mezi nimi v tomto prostoru proto vyžadují důvěru, jako nezbytnou podmínku pro udržení sociálního řádu.

Vysvětlení příčiny vzniku „systémových limitů“, tzn. prostoru, kde se vyskytují sociální vztahy důvěry (*trust*), až v moderní společnosti, hledá Seligman pomocí koncepce rolí. Podstatným znakem procesu modernizace, tedy přechodu od tradiční společnosti k moderní, je systémová diferenciací, která souvisí se značným rozvojem dělby práce v moderní společnosti. Systémová diferenciací znamená nárůst počtu rolí příslušející jednotlivci, nárůst počtu jedinců, kteří patří do oblasti působení jednotlivých rolí (tj. větší počet členů referenčních skupin) atd. V důsledku toho potom dochází ke vzniku konfliktů mezi jednotlivými rolemi a rolovými očekáváními, vzhledem k neurčitosti, nestálosti a otevřenosti definic jednotlivých rolí a nejistotě očekávání v jejich vykonávání, dochází k přenositelnosti mezi rolemi, k možnosti různě interpretovat jednotlivé role a jejich plnění.

V těchto strukturálních podmínkách moderní společnosti se objevují sociální vztahy důvěry, jsou to vztahy neformální náležející do soukromé sféry života jedince, odlišné od vztahů kalkulace či

³ V originále: „Trust, Role Segmentation, and Modernity“. In Seligman (1997).

zájmů a systematicky definovaných rolových vztahů ve veřejné sféře. K rozlišení soukromé a veřejné sféry, jak v dalších kapitolách popisuje Seligman, dochází právě až v moderní době. Postupně nabývá na významu soukromá oblast, s tím jak se vytváří individuální vědomí a autonomní jedinec. Časově Seligman zasazuje počátek tohoto procesu do osmnáctého století. Ve veřejné sféře existují formální, institucionalizované vztahy regulované právem, naproti tomu v soukromé sféře se objevují nesmluvní mezilidské vztahy založené na morálce a důvěře. V moderní společnosti podle Seligmána tedy narůstá význam individuálního vědomí, které funguje mimo hierarchické struktury a institucionalizované role.

V první kapitole se Seligman více zabývá vztahem přátelství, na kterém ukazuje rozdíly mezi společnostmi předmoderními a moderními. Přátelství se objevilo v ranné moderní době jako způsob interakce a chování lišící se od chování motivovaného sobeckými zájmy a racionálně kalkulovaného jednání a také jako chování protikladné k chování spojovaného s aristokratickou dvorní společností, kde člověk musel zvažovat a kalkulovat každé slovo i gesto. V předmoderních, archaických, kmenových a jiných společnostech vztahy přátelství musely být ritualizovaným způsobem zahrnuty do systému existujících vztahů a rolí, které byly připisány na základě příbuzenství, rodu nebo lokality. Tímto „procesem“ byl potenciální prostor pro důvěru, tzn. systémové „limity“, zrušen, tudíž všechny vztahy mezi lidmi byly založeny na společenském tlaku k vykonávání rolí a konfidenci v rolích očekávání.

Na závěr první kapitoly Seligman shrnuje znaky nové formy sociálních vztahů spojených s působením důvěry: 1. její emocionální hodnota pro jedince, 2. její existence mimo oblast reciprocity, směny a instrumentální kalkulace, 3. její individuální nikoli sociální dosah působnosti, 4. její morální zhodnocení jako vrcholu individuální ctnosti, 5. její role jako nové formy sociální solidarity.⁴

Podle Seligmána jsou sociální a osobní vztahy důvěry zakořeněné v právech, závazcích, svobodách a zodpovědnosti jedinců. Člověk v moderní, či postmoderní době nabyt jistou možnost autonomního rozhodování o své životní dráze, o rolích, které vykonává a které nejsou, tak jako v předmoderní společnosti, člověku připisány nebo vrozené. Vztahy, do kterých člověk ve svém životě vstupuje, nefungují na pevných a z „vnějšku“ stanovených, institucionalizovaných a vnučených pravidlech, čímž se vytváří rizika vyplývající z této nejistoty, nestálosti a otevřenosti, charakteristické právě pro rozvinutou moderní (či postmoderní) společnost. Pro překonání těchto rizik je nutná důvěra ve vztazích mezi na jedné straně svobodnými, autonomními a vysoce individualistickými jedinci, ale také, na straně druhé, zodpovědnými a závazky plnícími jedinci. Vedle toho je pro udržení sociálního řádu ve společnosti nutná důvěra-konfidence v systémové instituce.

Seligman, B. A. (1997). *The Problem of Trust*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Hana Víznerová

⁴ Seligman (1997), str. 43.

Demokracie a nedemokratické alternativy

Kapitola Demokracie a nedemokratické alternativy z knihy „Demokracie a její alternativy“ politologů R. Rose, W. Mishlera a Ch. Haerpfera přináší zajímavý pohled na politické zřízení, které se v současnosti vyskytuje ve více než polovině všech zemí světa.

Slovo demokracie je cenným politickým symbolem a jako takové bylo a je nejen používáno, ale často i zneužíváno k popisu jak ideálního systému, tak totalitního režimu. Vzpomeňme na příklad bývalého Východního Německa, resp. Německou demokratickou republiku, kde slovo demokracie bylo využito přímo v názvu státu, aniž by tento měl s demokracií příliš společného. Existovaly zde sice volby, ale státní moc výrazně omezovala občanské svobody, ostatně jako tomu bylo v celém tzv. Východním bloku.

Autoři definují alternativní režimy pomocí přítomnosti či naopak absence právního řádu, voleb, občanské společnosti a odpovědnosti vůči voličům (viz. tab. 1). Kapitola je psána v kontextu historických změn režimů ve Střední a Východní Evropě po rozpadu sovětského bloku a následně i samotného SSSR.

Tab. 1 Charakteristika alternativních režimů

	Právní řád	Volby	Občanská společnost	Odpovědnost
		komunistické režimy		
Totalitní	ne	ne	zmobilizována	ne
Post-totalitní	nízká úroveň	ne	trpěná opozice	ne
		post-komunistické alternativy		
Diktatury	ne	zdání	zranitelná	ne
Oligarchie	ano	omezené vol. právo	ano	horizontální
Demokracie	ano	ano	ano	ano

Všeobecně známá definice nepřímé demokracie jako vlády lidu prostřednictvím volených zástupců a jimi kontrolované exekutivy předpokládá první podmínku její existence, a sice přítomnost voleb. Existují však i hlasy, které jsou proti používání voleb jako výhradně definujícího symbolu demokratického zřízení. Důvodem námitek jsou zejména velké rozdíly v míře, v níž jsou volby svobodné nebo nesvobodné (Elklit a Svensson, 1997).

Autoři také zmiňují, že demokracie bývá spojována s ekonomickým rozmachem (Lipset, 1994), v posledních letech však část vědců tvrdí opak. Zhroucení komunismu vedlo některé zastánce ekonomiky volného trhu k tomu, že v jeho krachu viděli triumf své ideologie. Ve skutečnosti však je velká většina postkomunistických zemí blíž k ekonomickým hodnotám německého sociálního státu, než hodnotám volného trhu podle Margaret Thacherové (Rose, 1996a). Převažuje názor, který říká, že neexistuje žádná přímá souvislost mezi politickým zřízením země a jejím ekonomickým rozvojem.

Po malém zamyšlení nad demokratickým politickým zřízením se nyní krátce podíváme na „druhý břeh“. Nedemokratické režimy mají mnohem více forem než různé typy demokracií. Nejvíce represivní formou je totalitní stát, který usiluje o ovládnutí celé společnosti a všech jejích aktivit. Nicméně z ústavně právního hlediska, každý režim fungující pod náležitě schválenou ústavou má legitimní (tedy legální) základy. Z pohledu Maxe Webera, moderní stát vládnoucí pomocí legálních a racionálních norem by mohl být legitimizován bez toho, aniž by byl demokratický. Podívejme se např. do historie, do období, v němž byl král pokládán za nejvyšší autoritu. Takovýto nedemokratický režim mohl být považován za legitimní, protože trůn, resp. moc byla v rukou člověka, který nosil právoplatný titul po svých předcích, či jej získal sňatkem, územním ziskem apod.

Část zmiňované kapitoly je věnována americkému politologovi Robertu Dahlovi a jeho koncepci politického režimu, který by měl odrážet reálné možnosti, ne nedosažitelné ideály. R. Dahl termínem polyarchie míní vládu mnohých, ne však všech. Tento typ „ne-ideální“ demokracie Dahl definuje jako režim, v němž:

1. Kontrola nad rozhodnutími vlády je ústavně právně zaručena volenými zástupci.
2. Volení zástupci jsou vybírání ve svobodných, regulérních a pravidelných volbách.
3. Téměř všichni dospělí mají volební právo.
4. Téměř všichni dospělí mají právo kandidovat na volené pozice.
5. Občané mají právo vyjádřit se svobodně k politickým záležitostem.
6. Alternativní zdroje informací jsou svobodně a legálně dostupné.
7. Každý má právo založit strany, nátlakové skupiny a další sdružení nezávislá na státu.

Dahlův koncept klasifikace zemí zpočátku nadšeně převzalo mnoho sociologů, s postupem doby se však začaly objevovat zpochybňující otázky. Byl to např. problém při měření šestého a sedmého kritéria, tedy, jak mnoho alternativních zdrojů informací je dostačující, a jak mnoho stran stačí, aby byl občanům poskytnut dostatečný výběr. Jsou dostačující dvě strany nebo půltucet – nebo, jak tvrdí někteří politologové, příliš mnoho stran dělá vládu méně zodpovědnou vůči voliči? Jako konkrétní nedostatek polyarchické škály se ukázalo, že nedokázala nabídnout žádné charakteristiky nedemokratických režimů. Abychom mohli srovnat vlastnosti demokratických a nedemokratických režimů, je takováto definice nezbytností. Při charakteristice politických režimů mají hlavní význam následující čtyři vlastnosti (Linz a Stepan, 1996):

1. Akceptuje vláda omezení právním řádem?
2. Mohou instituce občanské společnosti fungovat oproštěně od kontroly vlády?
3. Jsou zde svobodné volby s všeobecným hlasovacím právem?
4. Jsou představitelé vlády odpovědni voliči přímo nebo prostřednictvím parlamentu?

Autoři v této souvislosti citují Fareeda Zakariu, který říká, že západní model demokracie nejlépe symbolizuje ne všeobecné hlasovací právo, ale nestranný soud. O polemice týkající se voleb jako určujícím faktoru demokratického režimu byla již zmínka v úvodu. S těmito námitkami vůči volbám nelze než souhlasit. Vzpomeňme jen příkladu nedávné historie České republiky.

Další názorový střet, který byl v této kapitole popsán, se týká ekonomického faktoru. Podle mého názoru ekonomika hraje při úspěchu či neúspěchu demokracie důležitou, ne však jedinou a určující roli. Americký sociolog Lipset toto tvrzení poněkud zjednodušil: „čím víc se nějakému státu daří, tím má větší šanci, aby si uchoval demokracii“. Zajisté existuje mnoho ovlivňujících činitelů. Jak říká Zakaria, ve skutečnosti nelze najít jednoduchou odpověď, proč jsou určité

společnosti v určitých dobách úspěšné. Ostatně, již několikrát jmenovaný americký komentátor indického původu Zakaria ve své knize *Budoucnost svobody*, která vyšla nedávno i u nás, uvádí mnoho zajímavých myšlenek k tomuto tématu. Na příkladu Američanů popisuje jev, který tak dobře známe i v ČR, a sice postupnou ztrátu důvěry ve vlastní demokracii a její instituce. Vnější projev ztráty důvěry je pak třeba velmi nízká volební účast. Hovoří o demokratizaci demokracie, o takovém otevírání se demokratických institucí veřejnosti, o otevřenosti, která ve svém výsledku vede k destrukci systému. Cituje jednoho z poslanců, který za 2. sv. války radil W. Churchillovi, aby „přikládal ucho k zemi“. Churchill na to odvětil, že „pro Brity by bylo velice obtížné vzhlížet s úctou k vůdci, kterého načapají zrovna v téhle pozici.“ Jakkoli může být pro nás tato myšlenka provokativní, zejména v naší době, kdy jsou pro politiky již pomalu zaklínadlem průzkumy veřejného mínění, možná by nebylo od věci se nad ní zamyslet. Cesta do pekla bývá totiž často dlážděna dobrými úmysly.

Jitka Horáková

Použitá literatura:

Rose., R., Mishler, W., Haerpfer, Ch.: *Democracy and its alternatives*. Polity Press, Cambridge 1998.

Zakaria, F.: *Budoucnost svobody*. Academia, Praha 2004.

Jak vzniká důvěra ve společnosti?

Jistě není pochyb o tom, že důvěra je jedním ze základních stavebních kamenů moderní společnosti. V souvislosti s demokracií a občanskou společností se nejčastěji mluví o dvou typech důvěry. Je to za prvé důvěra v rovině obecné, tedy důvěra v lidi ve společnosti – tzv. důvěra generalizovaná, nikoli tedy důvěra v lidi blízké, rodinu, či přátele, tu je třeba odlišit, a za druhé důvěra v konkrétní společenské instituce, důvěra institucionální či politická (důvěra ve vládu, parlament, soudy, policii, úřady obecně atd.)

Předmětem odborné debaty o důvěře se v poslední době stal i tzv. kauzální mechanismus vzniku důvěry, přesněji řečeno vzájemný vztah generalizované a institucionální důvěry. Tedy jakým způsobem vlastně důvěra vzniká, a zda z důvěry generalizované posléze vzniká důvěra institucionální, nebo je tomu naopak. Zda lidé nejdříve důvěřují lidem ve společnosti, a to má pak vliv i na důvěru ve společenské instituce, či naopak. Na problém kauzálního mechanismu upozornila mimo jiné i Dietlind Stolle, a to v polemice s jedním z významných badatelů v oblasti občanské společnosti, participace a důvěry – Robertem Putnamem.

Putnam ve své knize *Making Democracy Work* uvádí, že generalizovaná důvěra vychází ze společnosti, a to konkrétně z oblasti dobrovolného sdružování lidí. Generalizovaná důvěra podle něj vzniká působením lidí v dobrovolných sdruženích a spolcích. Síť občanské angažovanosti podporují normy generalizované vzájemnosti a vznik sociální důvěry, ulehčují tak koordinaci a komunikaci ve společnosti a řeší dilema kolektivní akce. Jak dokazují empirické výzkumy, členové občanských sdružení a spolků, oproti lidem, kteří nejsou v žádném sdružení častěji vyjadřují důvěru v lidi kolem sebe a rovněž častěji participují v politice. Lidé tím, že se angažují v nějakém občanském sdružení či spolku si osvojují důvěru v jeho další členy, kterou pak posléze přenášejí i za hranice tohoto společenství, tedy na lidi v celé společnosti.

Takto vzniklá generalizovaná důvěra ovlivňuje politickou důvěru. Ve společnosti, kde je hladina generalizované důvěry, mající kořeny mimo jiné v oblasti dobrovolného sdružování (jako další možné zdroje generalizované důvěry jsou uváděny rodina či škola), vysoká, je rovněž vysoká i hladina důvěry ve společenské a politické instituce. Lidé kteří si navzájem důvěřují mezi sebou budou snáze důvěřovat např. vládě, parlamentu, či různým veřejným institucím.

Dietlind Stolle se pokusila o odlišný pohled na vznik generalizované důvěry. Zdůrazňuje zejména krátkodobý vliv veřejných institucí na generalizovanou důvěru. Kvalita služeb poskytovaných státem či samosprávou, zdravý vztah politik-občan a úředník-občan, spravedlivé politické a společenské instituce – to vše může mít vliv na hladinu institucionální a politické důvěry, která pak ovlivňuje míru generalizované důvěry ve společnosti. Občané, kteří jsou nespokojeni se svými politiky a úředníky, z důvodu jejich nečestnosti, neodpovědnosti, či korupčního chování, a kteří mají špatnou zkušenost v jednání s různými institucemi a úřady, jež se vůči nim nechovaly spravedlivě, přenášejí tyto zkušenosti na lidi obecně. Jedním z nejvýznamnějších faktorů v tomto procesu je nestrannost veřejných institucí, jež má za následek zvyšování jejich důvěryhodnosti. Pokud mají lidé pocit, že úřady přistupují ke všem lidem stejně a nikoho neznevýhodňují, má to pozitivní vliv na vznik generalizované důvěry v rámci celé společnosti. Prvotní je tedy důvěra institucionální a ta posléze ovlivňuje důvěru generalizovanou.

Ani jeden z těchto přístupů nelze přijmout jako jediný možný pohled na vztah generalizované a institucionální důvěry, ale oba, jsouc podpořeny empirickým výzkumem, jsou velmi významnou inspirací k další debatě o důvěře v moderní společnosti. Nastíněná diskuse mezi oběma přístupy připomíná známé dilema „vejce nebo slepice“, neboť nelze nejspíš jednoznačně určit, která z typů důvěry je primární, posilují se a ovlivňují navzájem.

Jana Stachová
jana.strachova@soc.cas.cz

Zdroje:

Stolle, Dietlind, Rothstein, Bo. 2003. Social Capital, Impartiality and the Welfare State: An Institutional Approach. In Generating Social Capital. Ed. By Stolle and Hooghe. New York, Palgrave Macmillan.

Putnam, Robert D. 1993. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Vývoj důvěry k ústavním institucím podle výzkumů veřejného mínění

Pravidelnou součástí omnibusových šetření Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR je i otázka zjišťující důvěru občanů k ústavním institucím. Seznam institucí, jejichž důvěryhodnost je v šetřeních pravidelně sledována, se postupně rozšiřoval a v současné době jsou občané pravidelně dotázáni: „Řekněte, prosím, důvěřujete prezidentovi republiky, Vládě ČR, Poslanecké sněmovně ČR, Senátu ČR, Vašemu krajskému zastupitelstvu, Vašemu obecnímu zastupitelstvu?“ Existence časových řad, které umožňují sledovat vývoj důvěry k ústavním institucím měsíc po měsíci po dobu několika let, nám nabízí nenahraditelnou informaci o náladách české veřejnosti v tomto období. Podívejme se tedy na vývoj důvěry k ústavním institucím v posledních letech.

Václav Klaus nastoupil do funkce prezidenta České republiky v březnu 2003. Důvěru, respektive nedůvěru, novému prezidentovi vyjadřovali občané poprvé v dubnu 2003. Tehdy důvěřovalo Václavu Klausovi jako prezidentovi naší země 64 % občanů, nedůvěřovalo naopak 29 % dotázaných. V dalších měsících až do konce roku 2003 zůstávala důvěra občanů k jejich prezidentovi poměrně stabilní a pohybovala se kolem dvou třetin důvěřujících. Na počátku roku 2004 se důvěra občanů k prezidentovi přehoupla přes 70 % a po celý rok 2004 důvěřovalo českému prezidentovi kolem tří čtvrtin občanů. Prezident se tak stal dlouhodobě nejdůvěryhodnější českou ústavní institucí.

Srovnajme nyní údaje týkající se důvěry občanů k Václavu Klausovi jako prezidentovi naší země s tím, jak občané důvěřovali Václavu Havlovi, když funkci prezidenta vykonával on. Poprvé byli občané na důvěru Václavu Havlovi jako prezidentovi naší země dotázáni v únoru 1990. Z Čechů mu tehdy důvěru vyjádřilo plných 91 %. Na Slovensku se naopak Havel po celou dobu svého působení v úřadě (až do rozdělení Československa) těšil důvěře podstatně nižší. V průběhu roku 1990 se důvěra občanů k prezidentovi držela na velmi vysokých číslech a ještě i v letech 1991 a 1992 se pohybovala kolem 80 % důvěřujících. V letech 1993 a 1994 důvěra občanů k prezidentovi Václavu Havlovi dále klesala a pohybovala se kolem 70 procentní hranice. V dalším období lze pozorovat opětovný nárůst důvěry občanů k jejich prezidentovi (v letech 1995 a 1996 důvěřovaly prezidentovi přibližně tři čtvrtiny oslovených). Rok 1997 znamenal nový pokles důvěry občanů k Václavu Havlovi jako prezidentovi naší země, který pokračoval i v dalších letech. V roce 1997 důvěřovaly prezidentovi ještě dvě třetiny občanů, v roce 1999 už pouze přibližně polovina. Lehce nad 50 procentní hranicí důvěřujících se Václav Havel držel i v dalších letech (2000 až 2002). Naposledy byli čeští občané na důvěru k Václavu Havlovi jako k prezidentovi České republiky dotázáni v lednu 2003. Tehdy mu důvěru vyjádřilo 58 % českých občanů.

V porovnání s prezidentem naší země se jako výrazně méně důvěryhodná občanům jeví česká vláda. Podle posledního šetření Centra pro výzkum veřejného mínění realizovaného v prosinci 2004 důvěřuje vládě pouze o málo více než čtvrtina obyvatel České republiky (28 %). Důvěra občanů k vládě na rozdíl od důvěry ke krajským a obecním zastupitelstvům výrazně kolísá, a to i v obdobích, kdy ve vládě nedochází k žádným personálním změnám. Vláda současného premiéra Stanislava Grosse měla při nástupu do své funkce (na tuto vládu byli respondenti poprvé dotazováni v září 2004) důvěru více než třetiny občanů. Jak jsem již naznačila, šetření realizovaná na konci roku 2004 ukazují na klesající důvěru obyvatel České republiky k jejich vládě.

Také předchozí kabinet premiéra Vladimíra Špidly se zdaleka netěšil stabilní důvěře občanů. Tato vláda nastoupila do funkce v polovině roku 2002. V té době jí důvěru vyjadřovala přibližně polovina českých občanů. V následujících měsících pak důvěra občanů ve vládu postupně klesala. Na počátku roku 2003 ještě tehdejší vládě důvěřovaly dvě pětiny občanů, na konci roku 2003 pak už jen necelá třetina. V průběhu roku 2004 až do odchodu Vladimíra Špidly z funkce premiéra kolísala důvěra obyvatel naší země k jejich vládě kolem 30 procentní hranice.

Obě komory českého parlamentu jsou již několik měsíců nejméně důvěryhodnými ústavními institucemi. Důvěru jim vyjadřuje přibližně pětina občanů. Podívejme se, jak se v posledních letech důvěra k Poslanecké sněmovně a Senátu vyvíjela. Po volbách do Poslanecké sněmovny, které se uskutečnily v polovině roku 2002, se důvěra občanů k Poslanecké sněmovně pohybovala

kolem třetiny důvěřujících. V průběhu roku 2003 postupně klesala důvěra občanů k Poslanecké sněmovně parlamentu ČR, aby jí ke konci roku 2003 vyjadřovala důvěru přibližně čtvrtina oslovených. Podobný vývoj pokračoval i v roce 2004. Nejmenší důvěryhodnost zaznamenala Poslanecká sněmovna v dubnu 2004, kdy jí důvěru vyjádřilo pouze 17 % respondentů. V současné době důvěřuje Poslanecké sněmovně ČR přibližně pětina občanů. Důvěra obyvatel naší země k Senátu ČR zůstává překvapivě již několik let poměrně stabilní a pohybuje se (s několika málo výjimkami) lehce nad hranicí 20 %.

Jako velmi stabilní se ukazuje také důvěra českých občanů k jejich krajským a obecním zastupitelstvům. Obecní zastupitelstva, která jsou občanům přece jen blíže než zastupitelstva krajská, se obyvatelům tradičně jeví jako důvěryhodnější. Důvěru jim vždy vyjadřují zhruba tři pětiny občanů, krajským zastupitelstvům pak důvěřují přibližně dvě pětiny respondentů.

Sledování vývoje důvěry veřejnosti k ústavním institucím, jak alespoň doufám dokládá i tento text, nabízí zcela nenahraditelný vhled do nálad české veřejnosti od roku 1990 až do současnosti. Při interpretaci aktuálních výsledků otázky sledující důvěru občanů k ústavní institucím je tedy žádoucí srovnávat aktuální údaje nejen mezi sebou, ale i s výsledky minulých výzkumů. Teprve zasazení aktuálních čísel do tohoto kontextu nám umožní jejich adekvátní pochopení a interpretaci.

Naděžda Horáková
nadezda.horakova@soc.cas.cz

Důvěra z pohledu neziskových organizací (NNO)

Fungování a smysluplnost každé instituce v demokratické společnosti můžeme vyjádřit mírou důvěry, jakou má veřejnost vůči konkrétním organizacím. Proto se také opakovaně provádějí šetření zjišťující úroveň důvěry ve státní i jiné instituce (parlament, senát, soudy, policii, vládu, Evropskou unii apod.). Po volbách se zase mohutně spekuluje o tom, jaké příčiny a důsledky má v současnosti velmi nízká volební účast občanů. Avšak zatímco zmíněná nízká volební účast neznamena nutně zrušení konkrétní instituce, v případě neziskových organizací může nedůvěřivý postoj veřejnosti a dalších zainteresovaných stran ohrožovat samu činnost a existenci konkrétní organizace. V tomto článku chci poukázat právě na fakt, že důsledky nedůvěry jsou v neziskovém sektoru mnohem přímější a viditelnější, než kdekoliv jinde a rozebrat důvody, proč tomu tak je.

Hlavní důvod vyplývá ze samotné podstaty neziskových organizací. Pokud vycházíme z nejrozšířenější definice amerického sociologa L. M. Salamona, neziskové organizace jsou: a) institucionalizované, b) soukromé (odděleny od státu), c) nerozdělují zisk (případný zisk musí být investován zpět do rozvoje organizace), d) samosprávné (nezávislé, nejsou ovládány zvenčí), e) dobrovolné (nikdo nesmí být nucen ke členství).

Jelikož neziskové organizace jsou soukromé, nemají tudíž zaručen stálý zdroj příjmů a jsou nuceny samy tyto zdroje aktivně vyhledávat (fundraisingové aktivity). Vzhledem k tomu, že posláním NNO jsou obecně či vzájemně prospěšné cíle, nefunguje u nich jednoduchý směnný vztah "zákazník – poskytovatel" jako v komerční, tržní sféře. Cílová skupina klientů NNO není schopna plně hradit poskytované služby, což znamená, že kromě samofinancování hledají

neziskové organizace ještě jiné zdroje příjmů (dotace ze státního rozpočtu, granty nadací a nadačních fondů, individuální nebo firemní dárce). A zde se opět dostáváme k otázce důvěry: úspěšný fundraising je založen právě na posilování důvěry potenciálních donorů v efektivitu, smysluplnost a potřebnost konkrétní neziskové organizace. Začátek fundraisingových aktivit by tedy neměl začínat žádostmi o podporu, ale systematickou komunikací s veřejností se zaměřením na specifické cílové skupiny (public relation). Jinými slovy řečeno: neziskovou organizaci bude podporovat jen ten, kdo jí důvěřuje a důvěřovat můžeme jen tomu, koho známe a komu rozumíme. Každá nezisková organizace by se proto měla snažit dávat o sobě vědět v maximální možné míře.

Dále: NNO jsou dobrovolnými organizacemi. Na bázi dobrovolnosti sdružuje své členy a vytváří další volnější okruhy zainteresovaných příznivců, kteří se na činnosti organizace nějakým způsobem podílí (dobrovolníci, podporovatelé, kluby přátel, klienti a rodiny klientů aj.) Obecně vzato, úspěšná činnost neziskové organizace je závislá na mnohem spletitější síti vzájemných a důvěryhodných vztahů s okolím, než kterákoliv jiná organizace: je třeba komunikovat (a tím posilovat zpětnou vazbu a vztahy důvěry) nejen s klienty, ale i s donory, státní správou, místní samosprávou, ostatními neziskovými organizacemi podobného zaměření, s veřejností a se všemi cílovými skupinami. Navíc, vztahy důvěry jsou vztahy dlouhodobými, které se zaměřují na zpětnou vazbu a jsou prověřeny časem.

Mnoho lidí z neziskového sektoru se domnívá, že už samo altruisticky zaměřené poslání dané organizace nutně legitimizuje její činnost i nárok na existenci. Ukazuje se ale, že tak to v praxi nefunguje. Pouhou proklamací cíle nikdy vztahů důvěry nedocílíme. V současné době se v rámci neziskového sektoru v ČR klade důraz právě na zvýšení potenciálu NNO, na jejich profesionalizaci a rozvoj vnitřních zdrojů. Je vidět stále zřetelněji, že kromě ideálů a vize potřebuje neziskový sektor také profesionály, stejně jako v kterékoliv jiné firmě. Lidé z neziskovek již nezavrhují pojmy jako například public relation nebo fundraising, ale snaží se tyto znalosti a dovednosti využít pro další rozvoj své organizace.

Lenka Mašindová

Legitimita demokratického režimu a jeho efektivita (M. S. Lipset)

Vztah mezi ekonomickým rozvojem země a legitimitou politického režimu, kterou můžeme zjednodušeně chápat jako podporou demokracie, zkoumá sociologie již více než půl století. Na to, že legitimita se nejlépe získává dlouhotrvající efektivitou celého systému, upozornil americký sociolog Martin Seymour Lipset (nar. 1922) ve svém klasickém díle *Political Man* [1960]. Efektivitu chápe v širším smyslu než jen jako ekonomickou výkonnost či životní úroveň; představuje pro něj reálnou schopnost vládnoucích složek státu uspokojovat základní potřeby a požadavky obyvatel i klíčových mocenských skupin (především vojenských a obchodních). Legitimita tak vyžaduje schopnost politického systému vytvářet a udržovat přesvědčení, že stávající politické instituce jsou v dané společnosti nejlepší možné.

Krise legitimacy demokratických režimů je podle něj krizí změn moderní sociální struktury, který vznikl jako reakce na zostřování politických štěpících linií mezi skupinami. Z tohoto hlediska je důležité sledovat, zda je během období strukturálních změn ohrožen status tradičních integrujících institucí (např. církví) a zda všechny významné skupiny včetně nově vzniklých mají

volný přístup do politického systému. Legitimitu lze hodnotit podle toho, v jakém rozsahu si národ vybuduje společnou „světovou politickou kulturu“, především národní rituály a svátky.

Pro zkoumání stability politických režimů v době krize efektivity navrhl Lipset jednoduché schéma, které kombinuje rozdílné úrovně legitimacy a efektivity. Stabilním politickým systémem se vyznačují ty společnosti, které mají současně jak vysokou úroveň legitimacy tak i efektivity. Jsou to země jako USA, Švédsko a Velká Británie. Naproti tomu neefektivní a zároveň nelegitimní režimy jsou charakteristické nestabilitou, pokud je nedrží pohromadě mocenská diktatura, tak jako tomu bylo např. v bývalých socialistických zemích. Zbývají dvě varianty systémů, kdy je režim efektivní ale přitom nelegitimní a naopak. Nebezpečí u těch prvních představuje to, že v době hospodářské krize ztrácejí stabilitu. Takovým příkladem je Německo na přelomu 20. a 30. let minulého století v době nástupu fašismu. Naproti tomu země, jejichž systémy sice ztratily dočasně efektivitu, ale přesto si dokázaly udržet legitimitu zůstávají i během krizí stabilně demokratické. Dá se tak říci, že legitimita vytváří jakousi zásobu dobré vůle, ze které v době nestability mohou instituce čerpat.

Legitimitu politickému systému vytváří dlouhodobý konstantní ekonomický růst. Nejznámějším příkladem toho, jak hospodářský úspěch vtiskl legitimitu demokratickému režimu jsou poválečné Německo a Japonsko. Podobně tomu bylo v posledních desetiletích u původně autoritářských režimů v jižní Asii. Pozitivní vztah mezi legitimitou vlády (měřenou jako absence masových politických protestů) a ekonomickým úspěchem země (měřeným HDP) byl empiricky prokázán v několika studiích.

K tématu legitimizace nově zrozených demokratických režimů ve východní Evropě a Africe se M. S. Lipset vrátil ve svém článku "Sociální nástroje k obnově demokracie" z roku 1994. Nejdůležitější nástroje institucionalizace demokracie podle něj představují legitimita, výkonná moc a volební systém, dále politické strany, občanská společnost, hlavně pak neziskové organizace (NGO) a v neposlední řadě vláda zákona a výkonný ekonomický systém.

Získat legitimitu nové demokracie zmiňovanou efektivností jak v ekonomice tak v politické oblasti je z počátku obtížné. Proto nově radí oddělit v institucionální oblasti zdroj politické moci od jejího agenta. Agent – vykonavatel autority totiž může být odmítnut, rozumí se vůlí voličů vyměněn. Ale podstata pravidel, tedy symbol autority, musí zůstat respektována a občany neodmítána. Racionálně-legální legitimita je u nových demokratických režimů poměrně slabá, neboť zákon předtím většinou fungoval v zájmu cizího vykořisťovatele nebo domácího diktátora. Úsilí k vybudování tohoto moderního druhu legitimacy vyžaduje důsledné prosazování vlády zákona a respektování nezávislých soudů. Nezbytná je také eliminace osobních sítí přetrvávajících ještě z dob minulého režimu, které mohou kolonizovat současný stát ve svůj prospěch.

Nové demokratické vlády mohou také, jako v případě některých latinskoamerických a postkomunistických demokracií, získat díky zkušenosti se zvráceností předchozího diktátorského režimu jakousi negativní legitimitu. Lipset jí trefně nazývá „očkování proti autoritativismu“. Také charismatická legitimita odvozená z nevšedních vlastností politického vůdce, pokud se s ní můžeme ještě vůbec někde setkat, je nestabilní. Proto je třeba vedle rozšiřování stření třídy budovat především občanskou společnost tvořenou nesčetnými zprostředkujícími institucemi působícími nezávisle mezi občanem a státem. Demokracie pak umožní občanům vidět politiku

jako něco, co zahrnuje všechny složky společnosti, ne jen ty, které momentálně drží v rukou moc. Voliči se tak sami stávají součástí legitimační struktury a jsou to spíše oni, tedy nikoliv vláda, kdo udržuje politickou autoritu. Mohou sice usilovat o změny ve vládě, přitom však zůstávají loajální k celému demokratickému systému.

Jiří Šafr
jiri.safr@soc.cas.cz

Legitimita a legitimizace

Legitimita je nejen v sociologii a právní vědě poměrně často používaný termín. Nejobecněji jí lze definovat jako oprávněnost, tedy obecné uznání práva na výkon moci. Sociologové se jí zabývají ve dvou základních rovinách – nejběžněji se zkoumá legitimita politického řádu, tedy fungování politického systému nebo jednotlivých politických institucí; lze ji však vztáhnout i k nejobecnější úrovni sociálního řádu.

Legitimita představuje přesvědčení o spravedlivosti a náležitosti určitého, nejčastěji politického uspořádání. Je odpovědí na otázku, proč si řád zasluhuje loajalitu členů společnosti. Lidé přijímají a uznávají politické instituce, protože věří, že jsou to ty nejlepší možné. K dosažení legitimacy působí procesy zdůvodňování a ospravedlňování, které nazýváme *legitimizace* (někdy také *legitimace*). Dlužno říci, že většina autorů tyto termíny nerozlišuje a často je zaměňuje. Odlišný pojem představuje *legalita*, kterou označujeme způsob jednání v souladu s platnými zákony. Podle některých autorů se legalita a legitimita v demokratických režimech překrývají, jinými slovy k legitimitě stačí legalita.

K problému legitimacy a legality se vážou pojmy jako autorita, panství, společenská smlouva, veřejné mínění, konsensus a přirozené právo. V empirických výzkumech byla legitimita zkoumána většinou na úrovni politických institucí.

Pojem legitimacy sociálního řádu a mocenské autority (vlády) zavedl do sociologie německý sociolog Max Weber (1864-1920), o kterém jsme v Sociowebu psali v roce 2003 v čísle 1. Rozlišil tři ideální typy získávání legitimní moci (vlády). Prvním je *racionálně-legální* založený na systému racionálních byrokratických pravidel (poslouchána je norma ne osoba). Dále to je legitimita *tradiční* vycházející z posvátné tradice a *charismatická*. Víra v charisma představuje uchvácenost něčím mimořádným spočívajícím v osobních kvalitách vůdce (např. spasitel, prorok, hrdina). Ve skutečnosti vždy nacházíme typy těchto kombinací.

Weberovu kategorii charismatické legitimacy rozpracoval pro vůdcovství v politickém prostředí R. C. Tucker. Charismatický vůdce může získat moc tehdy, když má schopnost vyvolat silné emocionální pocity. Musí věřit svému poslání a potřebuje být nadán výjimečnými rétorickými schopnostmi. Charismatické vůdce vyvolávají silné pozitivní pocity mezi svými přívrženci, ale na druhé straně také silně negativní mezi svými oponenty. Být pouze populární a obdivovaný není to samé, jako být charismatický. Takový vůdce může získat moc, jen pokud se ve společnosti objeví výrazná poptávka po charismatu, nejčastěji v období naplněném neurčitostí a nejistotou. Je to doba, kdy se u občanů projevuje v politickém prostoru vakuum identity, které může charismatický vůdce úspěšně vyplnit a přinést tak uklidnění situace.

Tradiční typy legitimacy jsou dnes již pro zkoumání soudobých systémů zastaralé. Důvodem je skutečnost, že jen málokteré režimy stojí na tradičním panství a charismatický fenomén je zcela ojedinělý (např. Ghándí). Proto Mattei Dogan tvrdí, že má smysl zabývat se pouze prvním Weberovým typem racionálně-legální legitimacy a to jejím dalším členěním na legitimitu pokročilých pluralitních demokracií; vojenských nebo byrokraticko-autoritářských režimů a diktátorských, tyranských či totalitních režimů. U nejchudších zemí planety otázka legitimacy nemá vůbec smysl. Zdůrazňuje navíc, že dnes jde často o *smíšenou legitimitu*, vycházející jak z ústavy tedy legality, tak z tradice (např. v Indii). Navrhuje obrátit pozornost k příbuzným pojmům *důvěra*, *popularita* a *efektivnost*.

Jiří Šafr
jiri.safr@soc.cas.cz

Literatura:

Dogan, M. 1998. "Legitimita režimů a důvěra v instituce: od klasické typologie k novým skutečnostem. *Politologická revue* 2: 111-127.

Müller, V. 1991. "Legitimace - klíčový sociologicko-teoretický pojem nebo pouhé 'argumento rituale'?" *Sociologický časopis* 27: 742-750.

Weber, M. 1997. *Autorita, Etika a společnost. Pohled sociologa do dějin*. Praha: MF., v originále: *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundrisse der verstehenden Soziologie*, Tübingen 1922.